

MITUL LUI PHAËTON ÎN ICONOGRAFIA UNOR LUCRĂRI DE ARTĂ ANTICE ȘI MEDIEVALE

Gavrilă SIMION

Iconografia la mitul lui Phaëton trece ca unul din subiectele care se întâlnesc destul de rar în panteonul divinităților lumii greco-romane. Între primele opere antice care ne dau informații asupra mitului lui Phaëton se numără *Metamorfozele* marelui erudit Ovidiu¹. Nu mai puțin importantă pentru cunoașterea istoriei și predilecția lumii antice față de cultul lui Phaëton este opera lui Pausanias, *Descrierea Greciei*², scrisă între anii 162 și 178 p. Chr. Prin informațiile pe care ni le transmite în cele 10 cărți care alcătuiesc această operă, scriitorul depășește cadrul unei simple descrieri periegetice despre Grecia și orașele ei. Pe lângă descrieri, Pausanias aduce în prim plan și numeroase date și probleme de ordin istoric, de artă și filosofie precum și informații asupra obiceiurilor și credințelor referitoare la mitologia lumii grecești. Prin aceste izvoare aflăm că Phaëton era venerat cu precădere în Corint. Aici și de aici în alte cetăți ale lumii antice tânărul Phaëton a fost adoptat ca un simbol al credinței despre moarte și viața subpământeană, despre călătoria sufletului spre împărăția lui Hades, de unde nu putea să se mai întoarcă rămânând mereu îmbrăcat în umbrele necunoscutului³.

În Corint, figura lui Phaëton era reprezentată pe propileele templului orașului. El a fost figurat și pe o serie de emisiuni monetare reprezentat într-o cvadrigă alături de tatăl său, Helios⁴.

Din Corint cultul lui Phaëton a trecut ușor în lumea italică prin coloniile din Graecia Magna. În lumea romană, reprezentările personajului apar în câteva basorelieuri realizate pe fațadele unor sarcofage din sec. II și III p. Chr.⁵ (Fig. 1). Scenele sculpturale de pe construcțiile funerare se rezumă la două momente ale mitului: *Rugămintea lui Phaëton către Apollo pentru a obține carul Soarelui și Căderea lui în Eridan*. La prima ipostază tânărul cutezător ne apare însoțit de obicei de Horae, fiice ale lui Zeus și Themisiei, care vegheau neîncetat asupra ordinii din natură și societate.

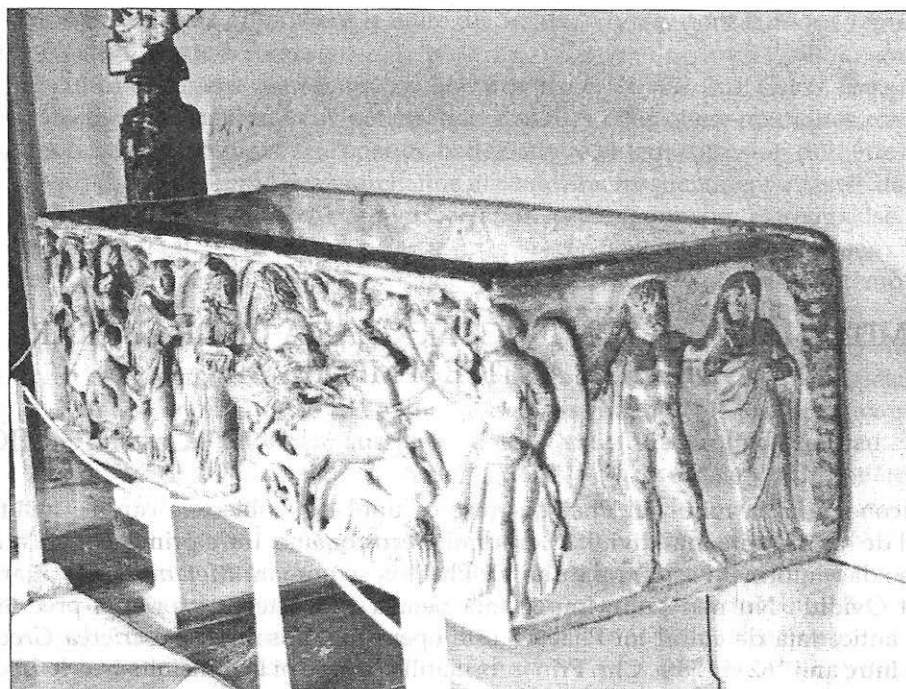
1. Ovidiu, *Metamorfozele*, trad. Maria-Valeria Petrescu, București, 1957.

2. *Fontes ad Historiam Dacoromaniae Pertinentes*, ediderunt: Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu, Gheorghe Ștefan, București, 1964, p. 618-621; Pausanias, *Description de la Grèce*, din *Enciclopedia dell'arte antica-classica ed orientale*, Roma, 1960, pp. 653 sq; RE, 1938, XIX, col. 1508-1515 și în special 1514-1515.

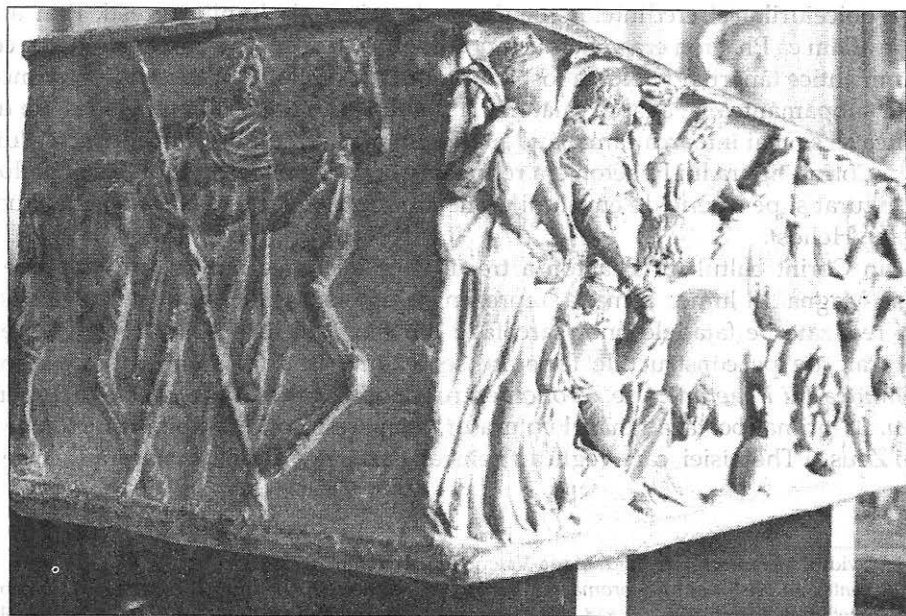
3. M.P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion*, II, München, 1961, p. 544-575.

4. Pausanias, în *Enciclopedia dell'arte antica-classica ed orientale*, Roma, 1966, I.c.

5. C. Robert, *Die antiken Sarkophagreliefs*, III, 3, 1919, p. 405, e.5 fig. 332-350.

a

b

Fig. 1

Scene asemănătoare ne sunt cunoscute pe o friză descoperită la Bolsena⁶ și pe o gemă⁷. O frescă din palatul Farnesina din Roma încheie lista iconografică a reprezentărilor lui Phaëton⁸.

Aceste reprezentări din lumea romană se înscriu, din punct de vedere cronologic, în limitele sec. II - III p. Chr. Este perioada când ideologia greacă își face din ce în ce mai mult loc în civilizația romană.

Tot în sec. II p. Chr. se înscrie și o piesă de bronz descoperită într-un mormânt din necropola romană de la Isaccea și care se adaugă la lista iconografică a reprezentărilor lui Phaëton⁹.

Vasul (inv. 8008, colecția ICEM) a fost descoperit în groapa unui mormânt de incinerare pe loc, împreună cu un bol de argint, mai multe aplice, catarama și alte mici obiecte de argint și bronz, o fibulă figurativă (broșă) din aur, un vas de ceramică tip oenochoe și altele de formatul unor cănițe, precum și un strigiliu din bronz aurit. Mormântul a fost datat cu o monedă din bronz, emisiune de la Hadrianus (117-138)¹⁰.

Atenția noastră se oprește asupra vasului-situlă din bronz (Fig. 2) al cărui corp este decorat cu scene figurative în tehnica altoreliefului. El este prevăzut cu o toartă care avea la capete două aplice inelare cu ajutorul cărora se fixa de gâtul vasului. Forma toartei este stilizată într-o manieră trofeică (gâtul și capul), ce reprezintă poziția tipică a două lebede. Profilul vasului conturează un aspect sferoidal, cu buza groasă și profilată în afară. Gâtul vasului este finisat prin strunjire și se diferențiază de umeri prin două striuri concentrice. Partea inferioară a vasului este marcată de aceeași bordură strunjită ce se situează pandant cu partea superioară. Între ele, pe o înălțime de 6 cm, se arcuiesc într-o formă sferoidală pereții vasului ce constituie de fapt câmpul compoziției figurate. Compoziția este împărțită în patru scene care se asociază în alternanță de două cu două (Fig. 2/a, b, c, d). Scena centrală o constituie partea care redă deznodământul acțiunii legendare: "*Căderea lui Phaëton*". Compoziția este figurată printr-o cvadrigă în poziție răsturnată și descompusă în mai multe părți. Oiștea cu jugul sunt aruncate în sus, iar celelalte părți ale carului de luptă sunt amplasate în partea de jos a aceluiași registru. Din coșul carului un tânăr cu trăsături frumoase, cu părul în bucle ondulate, cu brațul drept, capul și întreaga musculatură athletică a corpului atârând în voie în relaxarea morții, desemnează, împreună cu resturile carului de luptă sfărâmat, acea traiectorie imaginară a prăbușirii în Eridan.

De o parte și de alta a scenei cei doi cai scăpați, se avântă înspăimântați în văzduh, fiecare în câte o extremitate.

În partea opusă, scena cu caii dezlănțuiți se repetă. De data aceasta caii au între ei o tânără cu partea inferioară a coapselor acoperită cu un șal innodat în față și ale cărui falduri dau înfățișarea unui trunchi de copac. Către bază trunchiul se ramifică creând imaginea unei înrădăcinări. Brațele, se aplatizează treptat – și se ramifică întocmai crengilor unui copac. Din vârfurile lor patru grupaje, din trei sau mai multe frunze, realizate prin strierea pereților vasului, alcătuiesc începutul formării unei coroane de

6. *Enciclopedia dell'arte*, p. 636.

7. A. Furtwängler, *Gemmen*, I, t. 58, 2 și II, 263, în *Enciclopedia dell'arte antica-classica ed orientale*, 636.

8. *Enciclopedia dell'arte*, p. 635, și urm.

9. G. Simion, Peuce, 12, 1996, p. 113-142.

10. *Ibidem*, p. 122 și fig. 3; *idem*, *Descoperiri noi în necropola de la Noviodunum*, raport preliminar, Peuce 9, 1984, p. 78 și 494-495, pl. X și XI.

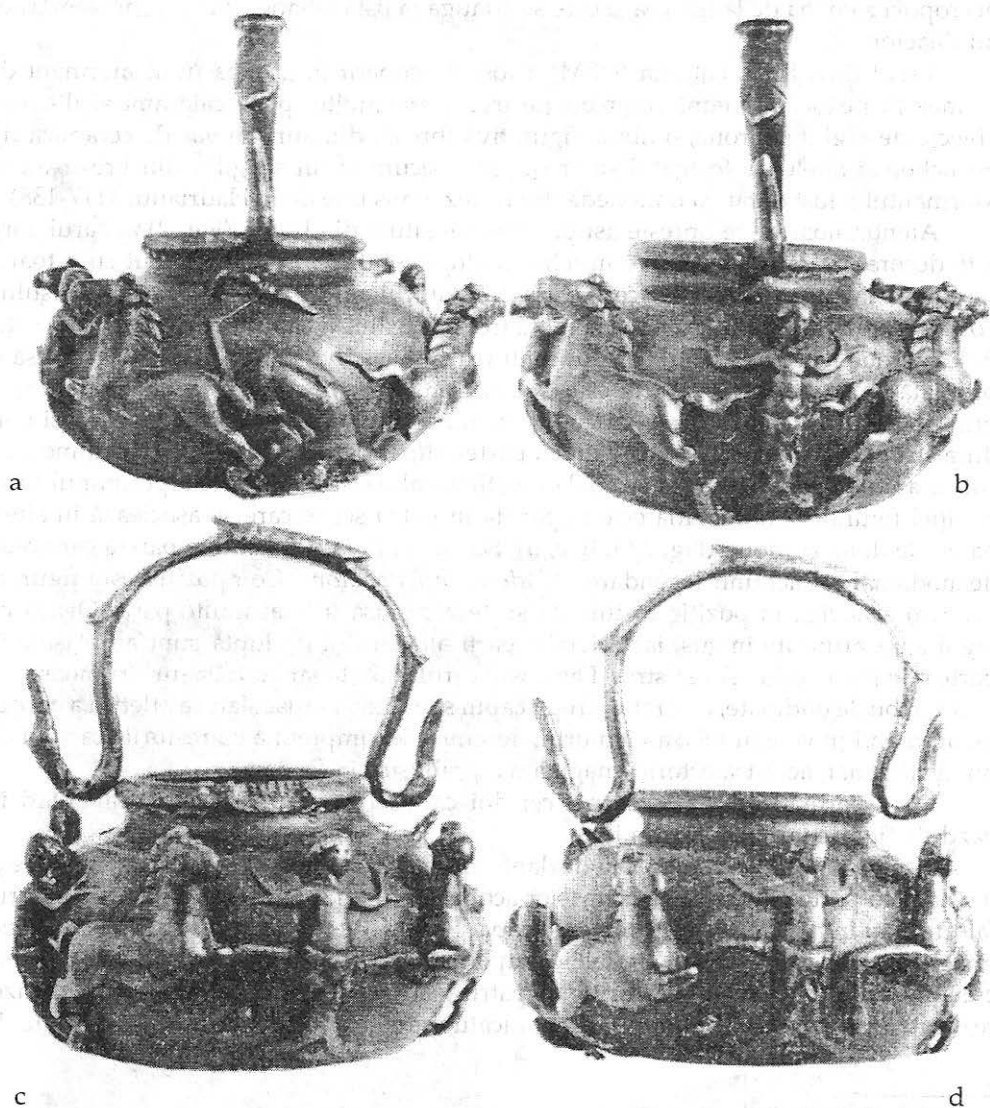

Fig. 2

copac.

Direcțiile celor două perechi de cai au dat realizatorului posibilitatea creării altor două scene, dispuse în aceeași simetrie și care compun două imagini cu metamorfozarea în copaci a celorlalte surori ale lui Phaëton.

În ceea ce privește execuția artistică se poate afirma că avem de-a face cu o lucrare realizată îngrijit și cu măiestrie estetică demnă de remarcat. Este vorba nu numai de respectarea proporțiilor și de redarea formelor corpului uman, ori de modul execuției detaliilor de la car, de la roțile lui sau de la frunzele copacilor ale căror contururi s-au făcut cu ajutorul striurilor, ci, mai ales de expresivitatea trăsăturilor fețelor personajelor și de mișcările cailor. Totul este o armonie perfectă între tehnică, proporție și execuția artistică.

Strigiliul care a însoțit vasul-situlă în mormânt, susține ideea că cele două obiecte (vasul și strigiliul) formau serviciul complet pentru pomezi.

Edificator în acest sens este balsamariul aflat în Muzeul de Arheologie din Plovdiv. Decorul acestui recipient redă un bărbat cu figură negroidă, care ține în mână dreaptă un strigiliu iar în stânga un vas de tip situlă cu aspect sferoidal, identic celui ce constituie subiectul nostru. De altfel, Maria H.P. den Boesterd, le numește de la bun început vase pentru pomezi și parfumuri cu decor în relief¹².

Vasul a fost făcut prin turnare, după care s-a intervenit pentru detalii și finisare cu strunjirea unor suprafețe și strierea pentru realizarea unor elemente figurative.

Un examen metalografic care s-a făcut la Institutul de Fizică și Inginerie nucleară de către fizicienii S. Apostolescu și E. Popescu, ne-a comunicat următoarea compoziție: Cu - 86,30; Sn - 9,42; Pb - 3,55; Zn - 0,73¹³. Aceste proporții de bronz cu prezența cantității de zinc (Zn) foarte scăzută - în jurul cifrei de 1% și a cositorului care oscilează între 6 și 10 % au fost încadrate de M. Picon, J. Condamin și S. Baucher¹⁴ în grupul de bronzuri greco-romane. Proveniența lui nu poate fi alta, după părerea noastră, decât unul din centrele meșteșugărești din sudul Italiei.

După cum ne este cunoscut, aceste centre meșteșugărești, care aveau o veche tradiție în relațiile lor cu cetatea Corint, în sec. I - II p. Chr. ajunseseră să fie mari producătoare de piese de artă. De aici porneau spre cele mai îndepărtate provincii ale imperiului diverse obiecte de bronz ce păstrau caracteristicile artei elenistice. În același timp, producătorii unor astfel de piese iconografice cu diferite teme ideologice, urmăreau ca prin intermediul lor să facă cunoscută mitologia greacă și să dea și nota caracteristică în arta oficială romană.

Cea mai completă imagine cunoscută de noi asupra cultului lui Phaëton este legată de o ilustrație la opera lui Ovidiu - *Metamorfozele*. Lucrarea se înscrie în grupa cărților rare, tipărită la Veneția la 1580 și dedicată regelui Franței - Henric al II-lea.

11. Mulțumim conducerii Muzeului din Plovdiv care ne-a dat toate informațiile asupra acestui vas cu nr. inv. II/51 și II/52.

12. Maria H.P. der Boesterd, *The Bronze Vessels in the Rijksmuseum G.M. Kam at Nijmegen*; Nijmegen, 1956, p. 88.

13. Aducem și pe această cale mulțumirile noastre domnilor S. Apostolescu și E. Popescu, fizicieni, care au executat în laboratoarele Institutului de Fizică Atomică Măgurele - București analizele asupra obiectelor din bronz.

14. M. Picon, J. Condamin, S. Baucher, *Recherches techniques sur les bronzes de Gaule Romaine*, I, Gallia, XXIV, 1966, p. 189-215, cu privire specială asupra capitolului V din respectivul studiu; *idem*, partea a II-a a studiului, în Gallia, XXV, 1967, p. 153-160.

a

b

Fig. 3

Fig. 4

Fiecare carte ce compune opera lui Ovidiu este ilustrată cu o gravură ce exprimă un moment din subiectul acțiunii. În cea de-a doua carte, dedicată mitului lui Phaëton, graficianul a ales momentul când tânărul Phaëton ajuns în fața palatului tatălui său, Helios (Sol), se roagă în genunchi ca să i se dea carul și caii să-i mănuiască o zi. Palatul lui Helios, construit din aur și argint pe o stâncă, scliște emanând raze strălucitoare. În porticul palatului împodobit cu coloane și capiteli, stă Helios, înconjurat de cele trei Choro: Primăvara - ce poartă o cunună de flori pe cap, Vara și Toamna - cu ciorchini de struguri și corzi de viță-de-vie. De data aceasta Toamna este reprezentată printr-un bărbat. Lateral, doi bătrâni ar putea fi identificați drept Anul și Veacul. Întreaga scenă este încadrată de două cariatide care susțin greutatea unor frize¹⁵. Ulterior, opera respectivă a fost completată cu un rând de alte ilustrații ce poartă data de 1584. Acestea au fost atașate prin lipire pe copertă și la începutul fiecărei cărți. Ilustrațiile au fost realizate în tehnica gravurii cu acul și au dimensiunile apropiate de cele ale celorlalte pagini ale cărții (21/19 cm). (Fig.3).

Compoziția propriu-zisă este încadrată de un chenar lat de 1,8 cm realizat într-un stil baroc. Între formele figurative și decorative ale chenarului gravorul a marcat în partea superioară numărul cărții din operă, iar în partea inferioară numele lui, Giacomo Franco¹⁶. (Fig.4).

Compoziția cuprinde în dreapta - sus, sub forma unui medalion, pe Helios (Sol) stând pe tronul său și cu o aureolă strălucitoare, în formă de soare, în jurul capului. În fața lui stă, în genunchi, Phaëton care îi adresează rugămintea să-i împrumute carul. Sinteza subiectului "Căderea lui Phaëton" ocupă partea superioară a gravurii. În partea centrală - sus, este reprezentat Zeus călare pe un vultur în zbor. Privirea lui este atinsă asupra lui Phaëton, răpus de săgeata trimisă. Sub un nor se află tânărul Phaëton care se prăbușește în apele Eridanului împreună cu carul răsturnat și cu cei patru cai prinși încă în hamurile lor. Pe pământ un vânt puternic dă mișcare plantelor și copacilor care, împreună cu o serie de reprezentări figurative, pun cap la cap o serie de momente din mitologia greco-romană. Cea mai mare parte din aceste personaje sunt nominalizate cu inițialele din numele lor. Astfel, ne apare Arcus cu arcul întins spre mama sa Callista, transformată în ursoaică de către Hera. În vecinătatea lui, Europa este purtată de Zeus, transformat în taur, pentru a fi dusă în insula Creta. Pe mal, două personaje feminine, probabil oceanide, se roagă gesticulând către scena tragică a Europei. Nu este exclus să fie Thetis - soția Oceanului și Clymene - ce trece a fi bunica lui Phaëton. Ca scenă centrală ne este prezentată învoiala dintre Mercur și păstorul Baltus, pentru a nu da în vileag furtul cirezilor lui Apollo. În partea centrală, jos, este prezentat și Cynus, unul din fiii lui Phaëton, ucis de către Achilles în războiul troian și metamorfozat în lebădă (sau poate fi fiul lui Sthenelus, prieten a lui Phaëton, care a deplâns moartea tânărului prieten și a fost pedepsit de Zeus fiind transformat într-o lebădă).

În sfârșit, gravura își încheie scenariul compoziției sale cu cele trei surori ale tânărului Phaëton: Heliades (Fetusa sau Phaëthia, Lampetia, cea de-a treia soră nefiind

15. Gravura are ca dimensiuni 6,1/12,2 cm.

16. Giacomo Franco, desenator și gravor al Școlii italiene, elev al lui Apostino Carracci. A trăit la Venetia între 1556-1620. Cele mai importante opere: *Habitati delle Donne Veneziane*, publicată în 1626; *Le Crucifiement, Hercule - entre la Vertu et le Plaisir*, după un relief din antichitate, cf. E. Benezit, *Dictionnaire des Peintres, Sculpteurs, Dessinateurs et Graveurs*, vol. 4, Ed. Gründ, 1976.

nominalizată).

Cele două lucrări descrise de noi, de artă antică lucrată din bronz în tehnica altoreliefului și cea de gravură medievală - ca ilustrație la opera lui Ovidiu, se pot înscrie în panteonul iconografic al cultului lui Phaëton.

LE MYTHE DE PHAËTON DANS L'ICONOGRAPHIE DE CERTAINS TRAVAUX D'ART ANTIQUES ET MÉDIÉVAUX

Résumé

Le travail passe en revue la signification et le rayonnement du mythe de Phaëton en littérature et art.

On y présente largement deux pièces encadrées dans l'iconographie du thème annoncé:

1. un vase en bronze (situle) découvert dans un tombeau d'Isaccea (Noviodunum), datable grâce à une pièce de monnaie du temps de l'empereur Hadrien. Le vase provient d'un des centres artisanaux du sud d'Italie; à côté d'un strigile (provenant de l'inventaire du même tombeau), il formait un service de pommades;

2. la gravure du Livre II des *Métamorphoses* d'Ovide. L'ouvrage en entier a été imprimé à Venise, en 1589, et illustré par Giacomo Franco.